

Broedvogels van het Groote Zand in perspectief

Willem van Manen

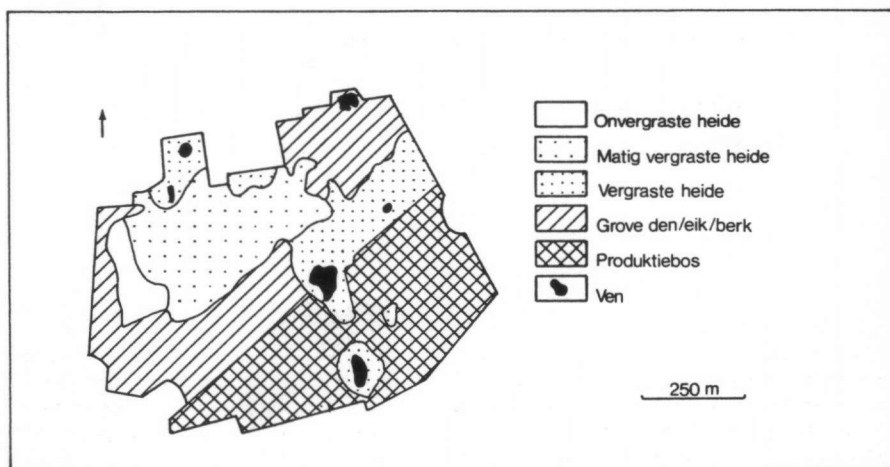
Het Groote Zand, een heidegebied in midden-Drenthe, telde in 1994 vijf broedvogelsoorten die op de Rode Lijst voorkomen: Nachtzwaluw, Groene Specht, Roodborsttapuit, Tapuit en Geelgors. Wijzigingen in broedvogelsamenstelling ten opzichte van eerdere inventarisaties waren voor een groot deel terug te voeren op successie in de vegetatie en beheer.

In het voorjaar van 1994 werd in het Groote Zand een inventarisatie van de broedvogels uitgevoerd. Het Groote Zand is één van de grotere zandige halfbesloten heidevelden in Drenthe, vandaar het belang van inventarisatie en monitoring. De kartering werd uitgevoerd door de auteur, bijgestaan door Hans Hasper en Roelof Drenthen. Bertil Zoer en Erik van de Bilt bedank ik voor het aandragen van informatie over het gebied.

Gebied

Het Groote Zand ligt in noordelijk Midden-Drenthe op de grens van de atlasblokken 12-53 en 17-13. Het geïnventariseerde gebied heeft een oppervlakte van 231 ha, waarvan iets minder dan de helft in bezit is van Staatsbosbeheer. Het overige deel, de noordwestelijke helft, is eigendom van de Stichting Het Drentse Landschap.

Bos komt vooral voor in de zuidelijke gebiedshelft (Figuur 1). Het beslaat 127 ha en daarmee 55% van de oppervlakte. Het staatsbos bestaat voornamelijk uit monoculturen van 25-50 jaar oude lariks, grove den, fijnspar, douglas, Amerikaanse eik en zomereik. In enkele percelen staat douglas gemengd met zomereik en grove den met Amerikaanse eik.

Figuur 1. Grondgebruik in het Groote Zand in 1994. *Main habitats of Groote Zand in 1994.*

Het bos in eigendom van Het Drentse Landschap is een mix van grove den, zomereik en berk, waarin afwisselend de ene, dan weer de andere soort domineert. De leeftijd bedraagt c. 70 jaar, maar doordat de bomen met grote tussenruimten zijn geplant, zijn veel bomen kronkelig en vrij laag gebleven. In sommige delen is een sterk ontwikkelde struiklaag van Amerikaanse vogelkers en/of lijsterbes aanwezig.

Heide beslaat 100 ha en daarmee 43% van de oppervlakte. Met behulp van een ecotopensleutel werd het uiterlijk van de heide in het najaar van 1994 gekwantificeerd. Vooral de lager gelegen en permanent vochtige delen in het noorden en oosten van het gebied (37 ha) zijn sterk vergrast. Een smalle strook heide langs de westelijke bosrand (7.5 ha) is weinig tot niet vergrast. Het grootste deel van het heideveld bestaat uit een mozaïk van gras en heide (55.5 ha). Van de heide is 5.5 ha dicht begroeid met bomen, op 80.5 ha staat hier en daar een boom en de overige 14 ha is nagenoeg boomloos.

De rest van de oppervlakte (4 ha, 2%) wordt in beslag genomen door open water in de vorm van vennen. De vennen zijn omzoomd door pijpestrootje en/of pitrus en zijn arm aan waterplanten.

Werkwijze

Er werden vijf integrale inventarisatieronden uitgevoerd in de periode april t/m begin juli 1994. In totaal werden 29 uur en 20 minuten besteed aan veldwerk, wat neerkomt op 7.6 minuut per hectare. Begin- en eindtijden per velddag zijn weergegeven in Tabel 1. Naast de integrale ronden werd in de bossen extra aandacht besteed aan het zoeken naar roofvogel- en kruisbeknesten.

In grote lijnen werd de uitgebreide territoriumkartering, zoals beschreven in Hustings *et al.* (1985), toegepast. Meestal te voet, soms per fiets, werd een zodanige route aangehouden dat het hele gebied werd gedekt. Daarbij werd uitgegaan van een waarnemingscirkel van 100 m in bos tot 200 m in open heide.

Tabel 1. Tijdsinvestering in het Groote Zand in 1994. *Time spent in territory mapping at Groote Zand in 1994.*

Datum <i>Date</i>	Begin <i>Start</i>	Eind <i>End</i>	Minuten <i>Minutes</i>
27 februari	8.30	12.45	255
20 maart	7.00	13.00	360
27 maart	20.45	21.45	60
17 april	8.00	15.00	420
15 mei	4.55	8.00	185
16 mei	10.30	15.15	285
31 mei	23.00	23.30	30
15 juni	9.45	12.00	135
4 juli	9.30	10.00	30

Territoriumindicerende waarnemingen als zang, balts en alarm kregen veel aandacht, waarbij werd gelet op elkaar uitsluitende waarnemingen. Bosuil, Ruigpootuil en Nachtzwaluw werden geïnventariseerd met behulp van geluidsna bootsing. De veldwaarnemingen werden genoteerd op 1:10.000 kaarten en bij thuiskomst verwerkt op soortkaarten. Bij interpretatie werd uitgegaan van vaste criteria, zoals opgesteld in de BSP-handleiding (van Dijk 1993).

De weersomstandigheden op de bezoekdata waren in het algemeen slecht. Vaak begon het in de loop van het bezoek te regenen of te motregenen, er was veel wind en het was koud. De slechte

weersomstandigheden zullen voor de meeste soorten hebben geresulteerd in een verlaging van de trefkans en daardoor in ondertelling.

Resultaten

In totaal werden 54 soorten vastgesteld, waarvan er 34 werden geteld (Tabel 2). Van deze soorten staan er vijf (Nachtzwaluw, Groene Specht, Roodborsttapuit, Tapuit en Geelgors) op de Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland (Osieck & Hustings 1994). De verspreiding van kwantitatief geïnventariseerde soorten is weergegeven in Bijlage 1.

Tabel 2. Vastgestelde soorten en aantallen territoria in het Groote Zand (231 ha) in 1994 (+ = aanwezig in onbekend aantal).

Breeding birds and number of territories on the Groote Zand (231 ha) in 1994 (+ = present, but not censused).

Soort Species	Aantal Number	Soort Species	Aantal Number
Wintertaling <i>Anas crecca</i>	6	Grote Lijster <i>T. viscivorus</i>	+
Wilde Eend <i>A. platyrhynchos</i>	+	Grasmus <i>Sylvia communis</i>	2
Slobeend <i>A. clypeata</i>	1	Tuinfluitser <i>S. borin</i>	+
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	1	Zwartkop <i>S. atricapilla</i>	+
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	4	Fluiter <i>Phylloscopus sibilatrix</i>	4
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	2	Tijftafel <i>P. collybita</i>	+
Meerkoet <i>Fulica atra</i>	4	Fitis <i>P. trochilus</i>	+
Houtsnip <i>Scolopax rusticola</i>	1	Goudhaan <i>Regulus regulus</i>	+
Holenduif <i>Columba oenas</i>	1	Grauwe Vliegenvanger <i>Muscicapa striata</i>	1
Houtduif <i>C. palumbus</i>	+	Bonte Vliegenvanger <i>Ficedula hypoleuca</i>	5
Tortelduif <i>Streptopelia turtur</i>	1	Staartmees <i>Aegithalos caudatus</i>	+
Koekoek <i>Cuculus canorus</i>	1	Matkop <i>Parus montanus</i>	8
Nachtzwaluw <i>Caprimulgus europaeus</i>	1	Kuifmees <i>P. cristatus</i>	4
Groene Specht <i>Picus viridis</i>	2	Pimpelmees <i>P. caeruleus</i>	+
Grote Bonte Specht <i>Dendrocopos major</i>	14	Koolmees <i>P. major</i>	+
Kleine Bonte Specht <i>D. minor</i>	2	Boomkruiper <i>Certhia brachydactyla</i>	18
Boomleeuwierik <i>Lullula arborea</i>	13	Vlaamse Gaai <i>Garrulus glandarius</i>	+
Boompieper <i>Anthus trivialis</i>	35	Zwarte Kraai <i>Corvus corone</i>	+
Witte Kwikstaart <i>Motacilla alba</i>	+	Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	+
Winterkoning <i>T. troglodytes</i>	+	Vink <i>Fringilla coelebs</i>	+
Heggenmus <i>Prunella modularis</i>	2	Groenling <i>Carduelis chloris</i>	1
Roodborst <i>Erithacus rubecula</i>	+	Sijns <i>C. spinus</i>	1
Gekraagde Roodstaart <i>Ph. phoenicurus</i>	26	Kneus <i>C. cannabina</i>	4
Roodborsttapuit <i>Saxicola torquata</i>	4	Kruisbek <i>Loxia curvirostra</i>	22
Tapuit <i>Oenanthe oenanthe</i>	10	Appelvink <i>C. coccythraustes</i>	6
Merel <i>Turdus merula</i>	+	Geelgors <i>Emberiza citrinella</i>	4
Zanglijster <i>T. philomelos</i>	+	Rietgors <i>E. schoeniclus</i>	3

Nachtzwaluw

Het meest bijzonder was de aanwezigheid van een Nachtzwaluw op het Groote Zand. Toen namelijk de stormvelden uit 1972 en 1973 werden herbobest en de jonge aanplant veranderde in jong bos, verdween de Nachtzwaluw uit de meeste Drentse boswachterijen. Ook broedlocaties op heidevelden werden successievelijk verlaten, wat suggereert dat er meer aan de hand was dan alleen het verdwijnen van geschikt biotoop. De laatste jaren zijn in Drenthe alleen nog Nacht-

zwaluwen gemeld uit het Schapenpark in Boswachterij Odoorn en het Bargerveen, met in 1994 voor heel Drenthe slechts 12 paren.

In 1993 werd, naar aanleiding van een nachtzwaluw-melding uit het naburige Hingstevveen in Boswachterij Hooghalen, het Groote Zand op 1 juli bezocht met een cassetterecorder. De recorder hoefde niet te worden gebruikt, want om 22.10 u begon een Nachtzwaluw spontaan te zingen. De vogel zong met onderbrekingen door tot ten minste 22.30 u. Hij zong vanaf een zandrug met open bos, aan de zuidkant geflankeerd door natte, vergraste heide en een ven, aan de noordkant door droge heide. Tussen de zangsessies door joeg de vogel boven de natte pijpestrootje en in de buurt van het ven.

In 1994 werd alleen op 31 mei om 4.55 u een zingende Nachtzwaluw gehoord. Het motregende, maar het was zacht en windstil. De vogel zong op exact dezelfde plek als in 1993. Op 31 mei werd 's avonds onder ideale weersomstandigheden de recorder met nachtzaluwzang afgespeeld maar respons bleef uit.

Veranderingen in de broedvogelbevolking

In 1983 en 1989 werd een deel van het in 1994 onderzochte gebied geïnventariseerd door vogelwerkgroep De Koperwiek (Spoelder 1989). Bij beide inventarisaties werd de uitgebreide territoriumkartering toegepast. Verschil met de inventarisatie in 1994 was dat in 1983 en 1989 alle soorten werden geteld en dat aanzienlijk meer tijd werd geïnvesteerd (32 minuten/ha in 1989). Daar komt bij dat vooral in 1989 de weeromstandigheden gunstiger waren dan in 1994.

De resultaten staan vermeld in Bijlage 2, waarbij voor de meeste soorten de aantallen in Spoelder (1989) zijn aangehouden. Bij de roofvogels is echter uitgegaan van eigen materiaal over de periode 1983-94 vanwege de betere vergelijkbaarheid.

Uit deze vergelijking komen enkele patronen naar voren (met een slag om de arm vanwege de kleine aantallen en de korte tijdsspanne):

- Toegenomen zijn soorten van droge heide met kale, zandige plekken en verspreide boomgroei of open bos (Nachtzwaluw, Boomleeuwerik en Tapuit).
- Verdwenen zijn soorten van open heidevelden en agrarisch cultuurland (Wulp, Veldleeuwerik en Graspieper)
- Soorten die met een binding aan kleinschalig agrarisch cultuurland (Tortelduif, Grasmus, Ringmus, Kneu en Geelgors zijn op de heide afgenomen of verdwenen.
- Soorten met een voorkeur voor open en oud bos (Kleine Bonte Specht, Gekraagde Roodstaart en Fluiter) hebben zich gevestigd of zijn toegenomen.
- Vogels van struweel en jong bos zijn in aantal achteruitgegaan (Tortelduif, Heggemus en Goudvink).

De aanwezigheid van een Nachtzwaluw in combinatie met relatief grote aantallen van Boomleeuwerik en Tapuit maken het Groote Zand tot een gebied met een voor vogels grote regionale betekenis.

Summary: Breeding birds of the Groote Zand in perspective

Groote Zand (Fig. 1) is a nature reserve in Central Drenthe, 231 ha in size and consisting mostly of woodland (55%) and heathland (43%). Territories were mapped in 1994, using the combined mapping method (Table 1, Appendix 1), and this census was compared with earlier censuses in 1983 and 1989 (Appendix 2).

54 breeding bird species were recorded in 1994, of which 34 were mapped (Appendix 1). Five species are on the Dutch Red List, i.e. Nightjar, Green Woodpecker, Stonechat, Wheatear and Yellowhammer.

The composition of the breeding bird fauna showed some important changes between 1983 and 1994 (Appendix 2). Species of sandy heath with scattered trees increased (Nightjar, Woodlark, Wheatear), but those of open heath decreased (Curlew, Skylark, Meadow Pipit). Species typical of small-scale farmland decreased also on the Groote Zand: Turtle Dove, Whitethroat, Tree Sparrow, Linnets and Yellowhammer. Birds of mature woodland increased, such as Lesser Spotted Woodpecker, Redstart and Wood Warbler, but birds of scrub and forestry plantations decreased (Turtle Dove, Dunnock, Bullfinch). These changes were mostly due to natural succession in the vegetation and management.

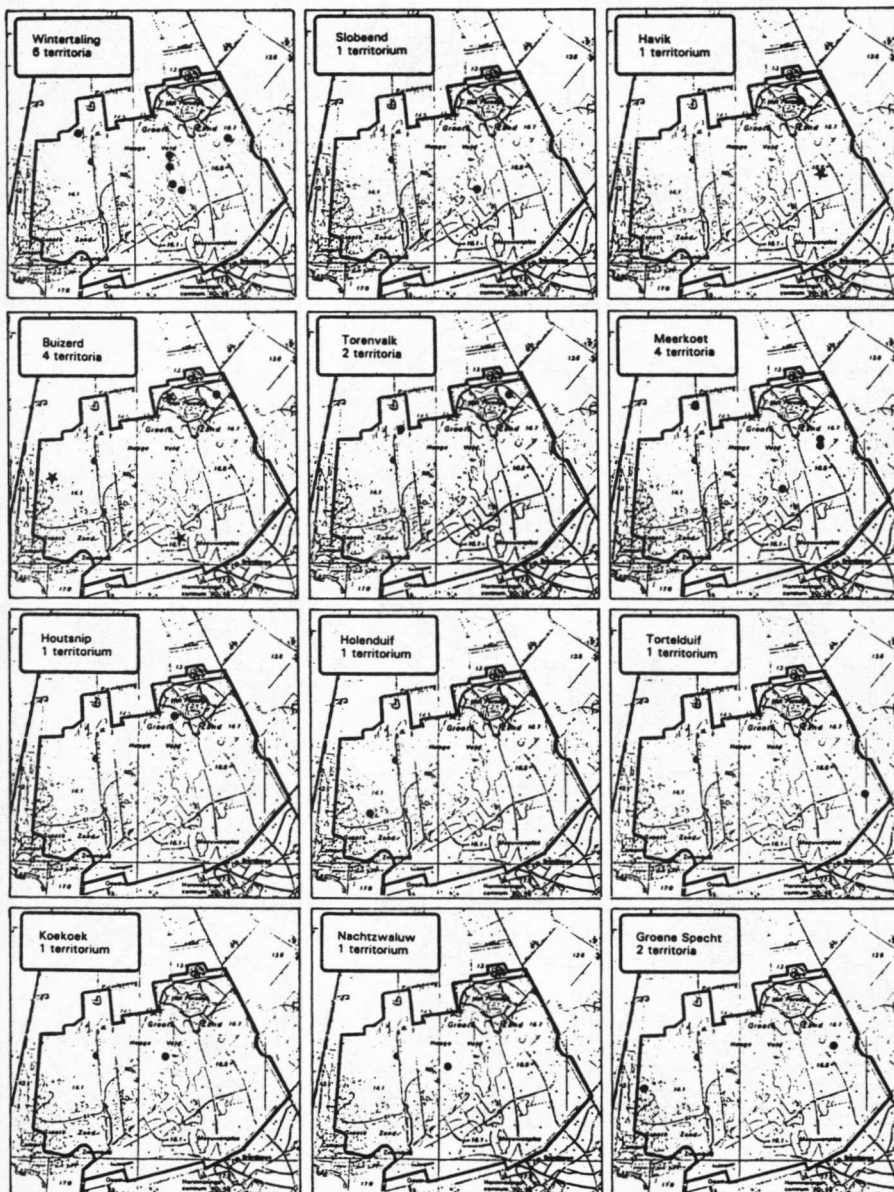
Literatuur

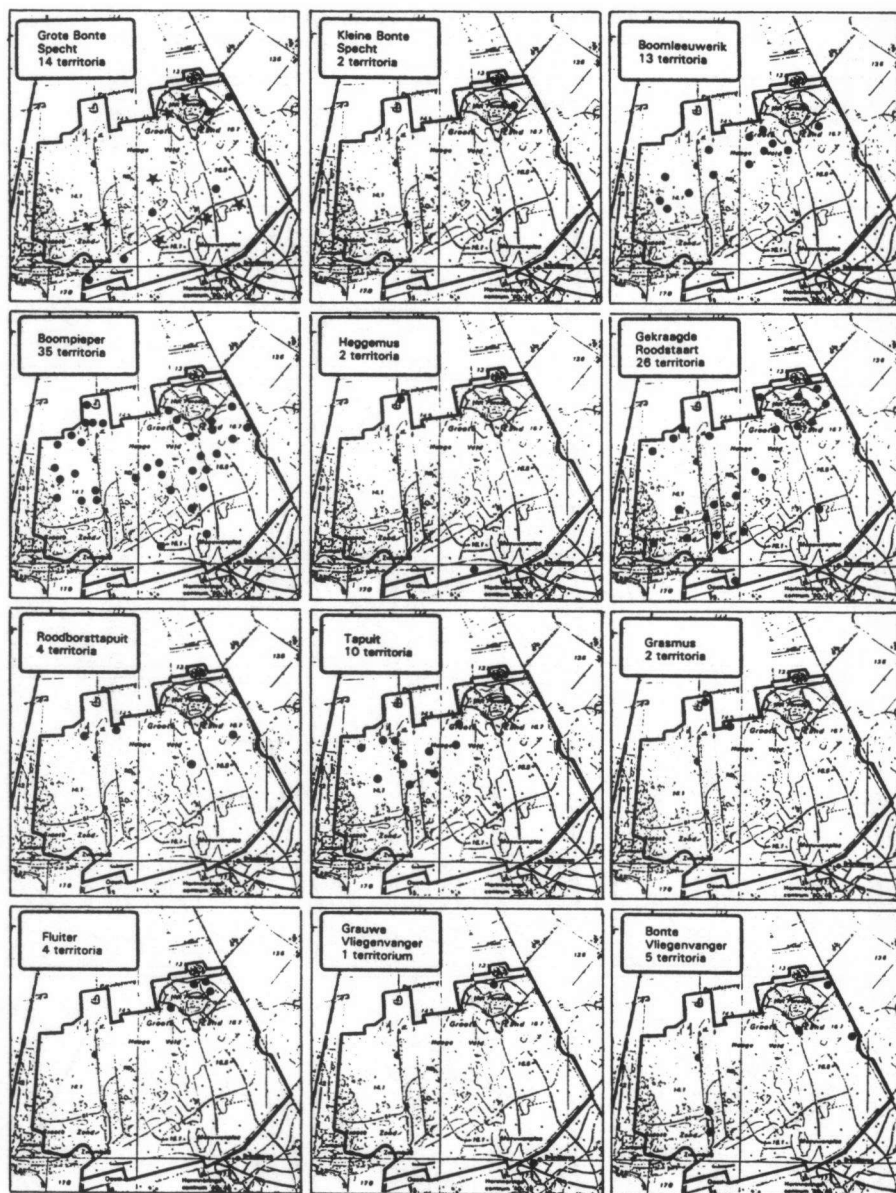
- van Dijk A.J. 1993. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Hustings M.F.H., Kwak, R.G., Opdam P.F.M. & Reijnen R.J.S.M. 1985. Vogelinventarisatie. Pudoc, Wageningen/Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels, Zeist.
- Osieck E.R. & Hustings F. 1994. Rode lijst van bedreigde soorten en blauwe lijst van belangrijke soorten in Nederland. Techn. Rapport 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Spoelder W. 1989. Broedvogelinventarisatie "Het Groote Zand" 1989. Rapport Vogelwerkgroep "De Koperwiek", Assen.

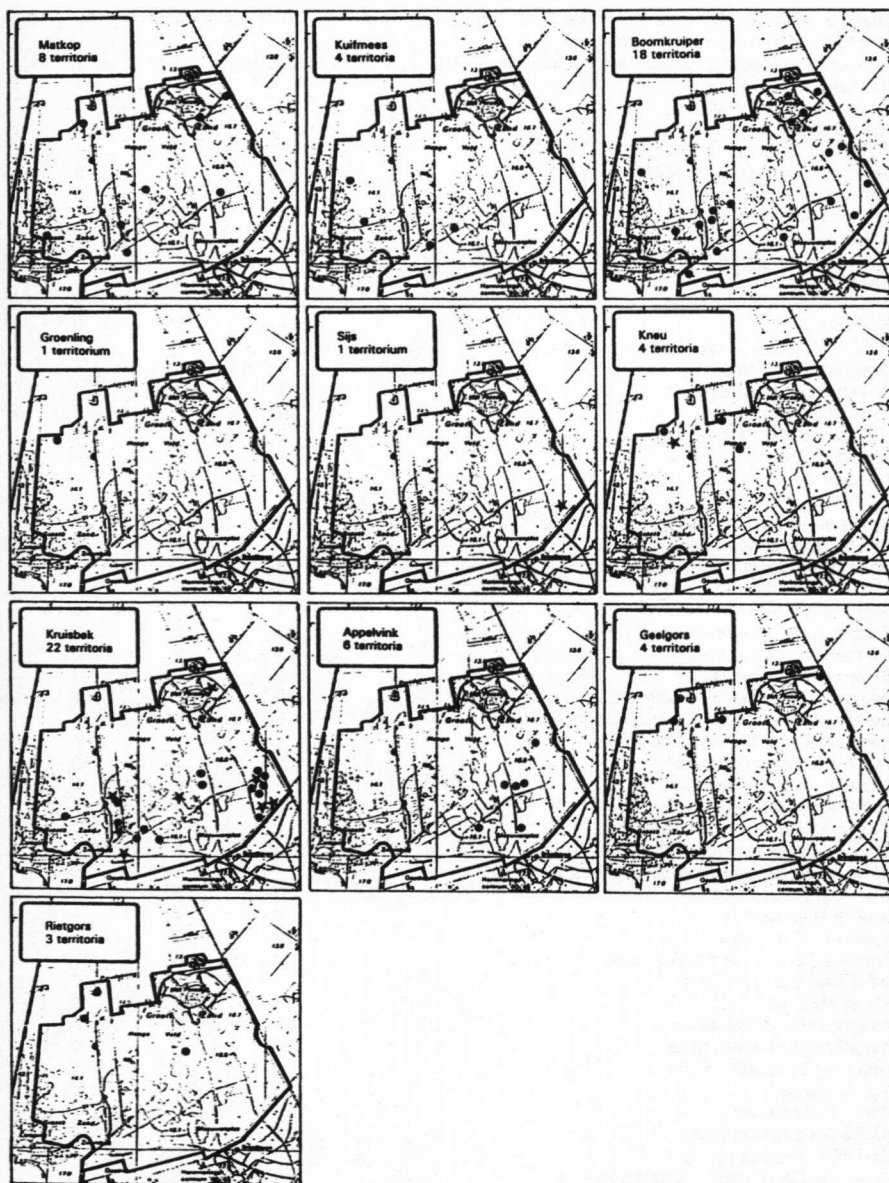
Adres: Groenkampen 123, 9407 RM Assen

Bijlage 1. Verspreidingskaarten met daarop de grens van het onderzoeksgebied, territoria (stip) en nesten (ster). *Distribution of breeding birds on the Groote Zand in 1994 (dot = territory, star = nest).*

Bijlage 2. Aantallen territoria in een deel van het Groote Zand (146 ha) in 1983, 1989 en 1994. Bron: Spoelder 1989 en eigen waarnemingen.

Number of territories of scarce and rare breeding birds on a part of the Groote Zand (146 ha) in 1983, 1989 and 1994.

Soort Species	1983	1989	1994
Dodaars <i>Tachybaptus ruficollis</i>	1	3	0
Wintertaling <i>Anas crecca</i>	4	10	6
Slobeend <i>A. clypeata</i>	0	0	1
Kuifeend <i>Aythya fuligula</i>	1	1	0
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	1	0	0
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	1	3	3
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	+	1	2
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	+	1	0
Waterhoen <i>Gallinula chloropus</i>	1	0-2	0
Meerkoet <i>Fulica atra</i>	1	5	4
Houtsnip <i>Scolopax rusticola</i>	1	0	1
Wulp <i>Numenius arquata</i>	4	1	0
Holenduif <i>Columba oenas</i>	2	2	1
Tortelduif <i>Streptopelia turtur</i>	5	1	0
Koekoek <i>Cuculus canorus</i>	4	4	1
Ransuil <i>Asio otus</i>	1	4	0
Nachtzwaluw <i>Caprimulgus europaeus</i>	0	0	1
Groene Specht <i>Picus vindex</i>	1	1	2
Grote Bonte Specht <i>Dendrocopos major</i>	3	10	9
Kleine Bonte Specht <i>D. minor</i>	0	0	2
Boomleeuwerik <i>Lullula arborea</i>	1	2	13
Veldleeuwerik <i>Alauda arvensis</i>	5	0	0
Boompieper <i>Anthus trivialis</i>	23	39	33
Graspieper <i>A. pratensis</i>	3	1	0
Heggenmus <i>Prunella modularis</i>	5	0-2	1
Gekraagde Roodstaart <i>Phoenicurus phoenicurus</i>	6	19	24
Roodborsttapuit <i>Saxicola torquata</i>	1	3	4
Tapuit <i>Oenanthe oenanthe</i>	0	3	10
Grasmus <i>Sylvia communis</i>	6	3	2
Fluiter <i>Phylloscopus sibilatrix</i>	0	3	4
Vuurgoudhaan <i>Regulus ignicapillus</i>	1	0-1	0
Gauwe Vliegenvanger <i>Muscicapa striata</i>	0	5	1
Bonte Vliegenvanger <i>Ficedula hypoleuca</i>	1	8	5
Glanskop <i>Parus palustris</i>	0	3	0
Matkop <i>P. montanus</i>	6	4	6
Kuifmees <i>P. cristatus</i>	2	8	4
Boomkruiper <i>Certhia brachydactyla</i>	3	14	13
Wielewaal <i>Oriolus oriolus</i>	0	1	0
Ekster <i>Pica pica</i>	3	0-1	0
Ringmus <i>Passer montanus</i>	2	0	0
Keep <i>Fringilla montifringilla</i>	0	1	0
Groenling <i>Carduelis chloris</i>	0	0	1
Sijs <i>C. spinus</i>	0	0-1	0
Kneus <i>C. cannabina</i>	9-10	3	4
Kruisbek <i>Loxia curvirostra</i>	0	2	9
Goudvink <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	4	2	0
Appelvink <i>Coccothraustes coccothraustes</i>	0	5	2
Geelgors <i>Emberiza citrinella</i>	9	4	4
Rietgors <i>E. schoeniclus</i>	5	4	3